

**«ՄՇԱԿ» ԹԵՐԹԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ
(«Մշակ» թերթի հրատարակման 150-ամյակի առթիվ)**

ՀՏԴ 81.28

DOI: 10.56246/18294480-2022.13-29

ԱՍՈՅԱՆ ԹԱԹՈՒԼ

*բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԳՊՀ բանասիրական ֆակուլտետի դեկան
Էլփոստ՝ asoyan.60@mail.ru*

Հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ կարևոր տեղ է գրավում «Մշակ» թերթը: Հայտնի մտավորական ու հասարակական գործիչ Գրիգոր Արծրունու խմբագրությամբ այն սկսել է լույս տեսնել 1872 թվականից Թիֆլիսում: Թերթին աշխատակցել են ժամանակի առաջադիմական հայացքների տեր մարդիկ: Այս թերթում է Րաֆֆին առաջին անգամ տպագրել իր բազմաթիվ ստեղծագործություններ:

«Մշակ» թերթը շատ է անդրադարձել հասարակությանը հուզող սոցիալական, մշակութային, ազգային հարցերի, գնահատել դրանք գաղափարական նոր մոտեցումներով, ապահովել տեղեկատվություն տարբեր տարածաշրջաններից:

1873թ. 40-րդ համարում թերթն անդրադարձել է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության գործունեությանը՝ կապված որոշ կրոնական կողմնորոշումների հետ: «Մշակ»-ը բարձր է գնահատել Մխիթարյանների գործունեությունը, սակայն հակադրել է նրանց գործունեության սկզբնական և վերջին (19-րդ դարի 2-րդ կեսի) շրջանները՝ նկատի ունենալով միաբանության որոշ անդամների անթաքույց հակումը դեպի կաթոլիկ եկեղեցին: Ըստ որոշ հայ մտավորականների՝ եթե կաթոլիկությունը սկզբում դիմակ էր՝ հայ մշակույթը զարգացնելու նպատակով, ապա հետագայում այն դարձավ էություն:

Հոդվածում վերլուծվում են «Մշակ»-ի դիտարկումները Մխիթարյան միաբանության գործունեության մասին:

Բանալի բառեր՝ «Մշակ», հայ պարբերական մամուլ, Գրիգոր Արծրունի, Րաֆֆի, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանություն, կաթոլիկ եկեղեցի, լեզու:

Ներածություն: Կիլիկյան հայկական թագավորության անկումից հետո (14-րդ դար) ստեղծված հասարակական-քաղաքական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով հայոց հոգևոր-մշակութային կյանքն անկում ապրեց, և միայն 17-րդ դարում սկսվեց «վերակենդանացման» գործընթացը՝ կապված ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման և ծավալման հետ: Ինչպես նշվում է հայ պատմագրության մեջ, «Ընդհանուր քաղաքական զարգացման հայեցակետից 17-րդ դարը եղավ հայ ազգային-ազատագրական մտքի և շարժման վերելքի, ազգային նոր գաղափարախոսության ծննդի ժամանակաշրջան»¹: Այդ միտումները խորանում են 18-րդ դարում և ազգային-ազատագրական պայքարի ձևով ցայտունորեն արտահայտվում 19-րդում: Զարգացումները ցույց են տալիս, որ հոգևոր-մշակութային զարթոնքը, կրթական-լուսավորական շարժման ծավալումը և լեզվին առնչվող խնդիրները (հատկապես արևմտահայոց մեջ) դառնում էին այդ պայքարի կարևորագույն բաղադրիչները, նույնիսկ ավելի կարևոր, քան զինված պայքարը, որովհետև դրանք էին ընկած այդ պայքարի գաղափարաբանության հիմքում²:

Հայոց պետականագուրկ վիճակով պայմանավորված՝ մշակութային, կրթական-լուսավորական կենտրոններ դարձան Կ.Պոլիսը, Վենետիկը, Վիեննան, Մադրասը, Ջմյուռնիան և այլ քաղաքներ: Մասնավորապես հայ տպագրության սկզբնավորումը և Մխիթարյան միաբանության գործունեությունը կապվում է Վենետիկի հետ:

Շատ դժվարություններ են հաղթահարում թե՛ Մ. Սեբաստացին և թե՛ իր ստեղծած միաբանությունն իրենց գործունեության ճանապարհին³: Բուն հայրենիքում գործելու անհնարինությունը և օտար միջավայրում հարմարվելու սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ բազմաթիվ հանգամանքներ հաճախ ստիպում էին դրսևորել իրենց կամքին հակառակ վարքագիծ: Մխիթարի ու միաբանության գերխնդիրը հայոց միջավայրում գիտությունների և հայ մշակույթի զարգացումն էր, մարդկանց կրոնական և բարոյական դաստիարակությունը: Այս նպատակների իրագործման համար Մ. Սեբաստացին դարձավ պապական կաթոլիկ եկեղեցու հետևորդ: Հայկական միջավայրում, չնայած իր գործադրած ջանքերին, նա աջակցություն չստացավ:

¹ «Հայոց պատմություն», հտ 3, գիրք առաջին, Երևան, 2010, էջ 17;

² Մանրամասն տե՛ս Ասոյան Թ., Վենետիկի Մխիթարյանները և աշխարհաբարի հարցերը, Երևան, 2001:

³ Մանրամասն տե՛ս նույն տեղում:

Մխիթարյանների մասին շատ է գրվել, ու շարունակում են գրել: Ներկայացվել ու գնահատվել են նրանց գիտական, գրական-գեղարվեստական, կրոնադավանաբանական ժառանգությունը, սակայն գնահատականները տարբեր են, հաճախ՝ հակասական: Մենք կանդրադառնանք Մխիթարյանների կրոնական ուղղվածության խնդրին, որը 19-րդ դարում ևս դարձել էր քննարկման առարկա, և որին անդրադառնում է «Մշակ»-ը, և այն գնահատականներին, որոնք ներկայացվում են կրոնական խնդրին ի հակակշիռ:

Նյութը: «Մշակ» թերթի համարներից մեկում⁴ լույս է տեսնում մի հոդված՝ «Վենեցիայի Մխիթարեանները» վերնագրով, որտեղ «Մասիս» լրագրից կատարված է հետևյալ մեջբերումը. «Մեր կաթոլիկ ազգայնոց մէջ այս օրերս նոր պառակտում մ'ալ ծագեցաւ: Վենետիկի միաբանութեան Աբբա-հայրն եւ հոն գտնուող միաբանները կաթոլիկ հայոց խնդրոյն նկատմամբ Պապին հանած վերջին կոնդակն ընդունած եւ Հասունեանի կողմն անցած ըլլալով, Կ.Պոլիս գտնուող Մխիթարեանց մեծ մասը չընդունեցին իրենց Աբբային եւ միաբանութեան մեկ մասին այս ըրածը եւ այսպէս յիշեալ միաբանութիւնն իր մէջ երկուքի բաժնուեցաւ»⁵: Բանն այն է, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին Անտոն Հասունյանի (1809-1884թթ.)⁶ ծավալած գործունեությունը մեծ լարվածություն էր ստեղծել հայոց եկեղեցակրոնական կյանքում, որին միջամտում էին Վատիկանը և օսմանյան կառավարությունը: Հասկանալի է, որ այդ գործընթացներից չէր կարող հեռու մնալ կաթոլիկ եկեղեցու ներկայացուցիչ Մխիթարյան միաբանությունը:

Բացի մեջբերվածից՝ հոդվածում շոշափվում են նաև Մխիթարյանների գործունեության հետ կապված այլ հարցեր, որոնք քննվում են ժամանակաշրջանի իրադարձությունների համատեքստում:

Նյութի վերլուծությունը: Ինչպես վերը նշեցինք, Մխիթարն ու Մխիթարյան միաբանությունն իրենց գոյության ընթացքում շատ դժվարություններ են հաղթահարել՝ կեցության-կենցաղային հարցերից մինչև կրոնական, մշակութային և ազգային խնդիրներ: Եթե նաև նկատի ունենանք, որ 18-19-րդ դարերը հասարակական-քաղաքական տեղաշարժերի, միջազգային իրավիճակի լարվածության առումով մեծ փոփոխությունների ժամանակներ էին, ապա Մխիթարյանների գործունեության ընթացքում արտաքին ճնշումների

⁴ Տե՛ս «Մշակ», 1873, թ.40, էջ 3-4:

⁵ «Մասիս» լրագրի այս համարը ՀԱԳ թվայնացված կատալոգում ներառված չէ:

⁶ Անտոն Հասունյանի մասին տե՛ս ՀՍՀ, հտ. 6, 1980, էջ 257-58: Րաֆֆի, Հասունյանը և յուր կուսակցությունը, Երկեր, հտ. 10, 1991, էջ 207-2010: Պարոնյան Հ., Երկեր, 1979, էջ 81-90:

հետևանքով ի հայտ եկած ներքին հակասությունները կունենան իրենց տրամաբանական բացատրությունները:

«Մշակ»-ի անդրադարձը Վենետիկի Մխիթարյաններին ուղղակիորեն առնչվում է նրանց կրոնական ուղղվածության հետ:

1829թ. հայ կաթոլիկները ստանում են Կ.Պոլսի պատրիարքարանից անջատ և անկախ վարչություն ունենալու իրավունք⁷: Անտոն Հասունյանի քայքայիչ գործունեության հետևանքով լարված ու ծանր իրավիճակ է ստեղծվում մի կողմից կաթոլիկների և առաքելական եկեղեցու, մյուս կողմից՝ կաթոլիկների նոր ձևավորված երկու հատվածների՝ հասունյանների և հակահասունյանների միջև: Իրավիճակն ավելի է բարդանում, երբ Հասունյանի դրոմամբ գործընթացներին միջամտում են թուրքական կառավարությունը և Հռոմի պապը: Վերջինիս կոնդակները՝ կաթոլիկ հայերի եկեղեցիների, հաստատությունների և ունեցվածքի նկատմամբ պապական իրավասության տակ դնելու, ապա պապի անսխալականության մասին, բորբոքում են կաթոլիկ հայերին, սակայն Հասունյանի՝ ի վերջո, ողջ հայ կաթոլիկների պատրիարք նշանակվելը հանդարտեցնում է բորբոքված հոգևորականությանը⁸: Ահա, այս իրադարձությունների մեջ ներքաշվում են նաև Վենետիկի Մխիթարյանները: 1772թ. հետո Վիեննայում հաստատված Մխիթարյաններն արդեն 19-րդ դարում դուրս էին այս գործընթացներից, իսկ վենետիկյան միաբանությունը «երկուքի բաժնուեցալ»: Այս հանգամանքն է, որ զարմացրել է «Մշակ»-ին: «...Անսպասելի կերպով այն միաբանութիւնը, որից մենք իրավունք ունեինք սպասել այդ տեսակ հնացած վարդապետութեան և հասունեան և հակահասունեան կուսակցութիւնների մէջ ծագած կռուի վերաբերութեամբ նուրբ հայացք, ժամանակակից, լուսաւորեալ մարդիկների հայացք, հանկարծ նրանք հայտնուում են խաւարասերների կուսակիցներ ընդդէմ այն մարդիկների, որք պաշտպանում էին հայ կաթոլիկ եկեղեցու ազատութիւնը անսխալական վարդապետութեան անիրաւ, տխմար բռնաւորութեան դէմ»⁹, - գրում է «Մշակ»-ը: Ժամանակի հասարակական առաջադիմական հոսանքները պապականությունը համարում էին հետադիմական երևույթ, որը «վնասեց մարդկային առաջադիմության գործին» (Րաֆֆի): Րաֆֆին, օրինակ, գրում է, թե «...երբ ամեն մի ազգի մտածող մասը աշխա-

⁷ Մանրամասն տե՛ս <https://fliphtml5.com/fumf/zqdt/basic>

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս «Մշակ»-ի նշված համարը:

տում է թոթափել իրանից Հռոմի շղթաները, և ահա Տաճկաստանում հանդիսանում է մի կուսակցություն՝ կնքված Հասունյանի անունով, որ կրկին մտնում է պապի՝ այդ համաշխարհային հրեշի ծանր լծի տակ»¹⁰: Դա, ըստ Րաֆֆու, նշանակում է ոչնչացնել ազգային սրբությունները և ստրկանալ. «բայց որքան զգվելի է ստրկության գաղափարը, այնքան ժամանակ պատմագրության մեջ դատապարտելի կմնա Հասունի և նրա կուսակիցների ազգանենգ վարմունքը»¹¹, եզրակացնում է գրողը: «Պապին անձնական անսխալության անտեղի և մոլար վարդապետությունը» հաստատելը և «պապին հրատարակած մոլորութանց ցանկը վաւեացնելը կամ նուիրագործելը» արդեն հետադիմական քայլ է դիտվում, որովհետև դրա «մէջ ներկայ դարուս բոլոր յառաջադիմական սկզբունքները դատապարտուած են»¹², գրում է «Մասիս»-ը:

Հակոբ Պարոնյանն իր «Ազգային ջոջեր»-ում, թեպետ երգիծանքով, գրում է հետևյալը. «Վենետիկի միաբանությունն, որ Հասունյան քաղաքականության թշնամի նկատված էր, հաճեցավ յուր երեսին վրա ապտակ մը ընդունել Հասունյանե, որ իտալերեն պարսավագիրք հրատարակելով ամբաստանեց Վենետիկի միաբանությունն իբրև հերետիկոս և հերձվածող, պատճառելով, թե հիշյալ վանքին միաբաններն միշտ պաշտպան են հայերու»¹³: Վենետիկի միաբանությունը «ինքզինքն արդարացնելու համար» պատասխան գրությամբ հայտարարում է, թե «Հռովմա Պապին ամեն հրամաններու հպատակ է»¹⁴: Ավելացնենք նաև, որ այդ ամբաստանությունը միակը չէր, նման ամբաստանություններ էլի էին եղել՝ Մ. Սեբաստացու աբբայության շրջանից սկսած:

Պապի գործադրած ճնշումը ժողովուրդների ու երկրների վրա միայն կրոնական չէր. պապական Հռոմը ձգտում էր նաև քաղաքական գերակայության և շատ հաճախ էր քաղաքական հարցեր լուծում, ուստի Հայաստանի ազատագրությունը հայ գործիչները կապում էին ինչպես Արևմուտքի, այնպես էլ պապական Հռոմի հետ, սակայն «Հռոմի պապերի պահանջը և պայմանը մշտապես նույնն էին՝ հնազանդվել իրենց, ընդունել իրենց գերագա-

¹⁰ Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հտ. 10, Երևան, 1991, էջ 207:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 210:

¹² «Մասիս», թիվ 948, 1869:

¹³ Պարոնյան Հ., Երկեր, Երևան, 1979, էջ 87:

¹⁴ Նույն տեղում:

հոսությունը, որից հետո իրենք հոգ կտանեն, որ վերջ գտնեն հայ ժողովրդի տառապանքները»¹⁵:

Այս մի քանի վկայությունները բերեցինք ուղղակի ցույց տալու համար, թե ինչպիսի կրոնական, հասարակական ու քաղաքական պայմաններում էին գործում հայ գործիչները, հասարակական և մշակութային կազմակերպություններն ու հաստատությունները, մասնավորապես Վենետիկի մխիթարյանները, որոնց հիմնական գործունեությունը նաև կաթոլիկ եկեղեցու գաղափարախոսության քարոզչությունը պիտի լիներ, որից, սակայն, երկար ժամանակ հաջողությամբ խուսափում էին: Պետք է ընդունենք նաև, որ հենց հայկական միջավայրն էր իր համար խնդիրներ ստեղծում և փորձում լուծել այլոց ձեռքով, ինչպես Հասունյանի դեպքում էր:

Վենետիկցիների հետ կատարվածը պատճառ դարձավ, որ քննարկման առարկա դառնա կաթոլիկ եկեղեցու հետ նրանց ունեցած կապի բնույթը, և կասկածի տակ դրվի նրանց մշակութային գործունեության արժեքը: Հանրության գիտակցության մեջ «Մխիթարյանների համար «կաթոլիկությունը մի միջոց էր համբերելի լինել եվրոպական երկրներում, որի հովանավորության տակ կարելի էր ավելի ազատ աշխատել», և կաթոլիկական «կրոնը և եկեղեցական կոչումը որպես միջոց, որպես դիմակ ընդունեցին»¹⁶: Փաստորեն, մտավորականության շրջանում քննարկման նյութ դարձավ «կաթոլիկությունը էություն՞, թե՞ դիմակ» հարցադրումը: Այս հարցին անդրադարձել են այնպիսի մտավորականներ, ինչպիսիք են Գ. Այվազովսկին, Մ. Նալբանդյանը, Ալ. Երիցյանը, Լեոն և ուրիշներ¹⁷: «Մշակ»-ի այս անդրադարձը նույն խնդիրն է շոշափում, ընդ որում բոլորն էլ բերում են նույն փաստարկները՝ արտահայտելով նույն մտքերը գրեթե նույն բառապաշարով: Ուղղակի այսօր դժվար է հասկանալ նման հարցերի՝ առաջին պլան մղվելը...

Անդրադարձները ցույց են տալիս, որ այս հարցը ժամանակին ունեցել է որոշակի հասարակական հնչեղություն, սակայն այժմ դա կորցրել է իր արդիականությունը: Առավել կարևոր են այն գնահատականները, որոնք տրվել են Վենետիկի Մխիթարյանների գիտամշակութային գործունեությանը:

«Մշակ»-ը գրում է. «Մխիթարեան միաբանութիւնը իր հիմնուելու օրից իր անաչառ գաղափարներով իր օգտաւէտ գործունեութեամբ երևում էր

¹⁵ «Հայոց պատմություն», հտ.3, գիրք 1, Երևան, 2010, էջ 16:

¹⁶ «Մշակ», 1873, թ.40:

¹⁷ Այս հարցի մասին մանրամասն տե՛ս Ասոյան Թ., Վենետիկի Մխիթարյանները և աշխարհաբարի հարցերը, Երևան, 2001:

միշտ որպէս մարդիկների կոաակցութիւնը, որի համար ազգի լուսաւորութիւնը, ազգի օգուտները, հայութեան գործը գլխաւոր բան էր», և ապա՝ «Մխիթարեանները թե՛ մեզ՝ հայերիս, թե՛ եւրոպացիներին միշտ երևում էին որպէս լուսաւորողներ..., և որի բուն նպատակն էր մի կողմից եւրոպա ծանօթացնել հայութեան հետ, իսկ միւս կողմից հայերին լուսաւորել, հայ ժողովուրդը զարթեցնել իր դարևոր քնից, հանել նրան այն խաւարից, որի մեջ նա ընկղմուած էր»¹⁸: Ինչպէս տեսնում ենք, Մխիթարյաններին տրված գնահատականը արտահայտված է անցյալի ժամանակաձևերով, և կարելի է կարծել, որ, ըստ «Մշակ»-ի մեկնաբանության, միաբանությունը դադարեցրել է այլևս «ազգի լուսաւորութեանն» ուղղված իր ազգանպաստ ու արդյունավետ գործունեությունը և զբաղվում է պապական Հռոմի խավարամիտ, ազգային առաջադիմությանը խոչընդոտող գաղափարախոսության քարոզչությամբ: Թեկուզև անցյալով, այնուամենայնիվ, «Մշակ»-ն ընդունում է, որ միաբանության համար «ազգի լուսավորությունը, ազգի օգուտները, հայութեան գործը գլխավոր բանն էր», սակայն անում է խիստ աննպաստ եզրահանգում. «Բայց, աւաղ, մենք սխալուեցանք...մենք հիմի իրավունք ունենք համոզուել, որ հայութիւնը, ընդհակառակն, նոցա համար երկրորդական բան էր, և որ նոքա ճշմարիտ, մոլեռանդ, խավար կաթոլիկներ են»¹⁹: Կրօնական և գիտամշակութային հարցերը տարբեր մակարդակներում քննարկելի հարցեր են, մինչդեռ «Մշակ»-ը և այս խնդրին անդրադարձած մյուս հեղինակները դրանք դիտարկում են նույն հարթության վրա: Իհարկէ, շատ կարևոր իրադարձություններ էին տեղի ունենում հայ կաթոլիկ հանրության կյանքում. նա կորցնում էր իր ինքնությունը և պիտի դառնար պապականության գաղափարախոսության կրողն ու տարածողը, սակայն դա բավարար պայման էր Մխիթարյաններին մեղադրելու խավարամտության, պապականության կցորդը դառնալու, ազգին և ի սկզբանէ իրենց որդեգրած կոչմանը դավաճանելու մեջ: Բարձր գնահատելով Սեբաստացու գործունեությունը՝ «Մշակ»-ը գրում է, թէ նրա հետևողները իրենց հայրենակիցներին գցել են մի «բռնավորութենի» տակ, որն ավելի անտանելի է, քան նրա ժամանակի օսմանյան վայրենի ճնշումը, ապա ավելացնում է. «...սա կեղծ լուսավորության, կեղծ արդարության, կեղծ քրիստոնեության դիմակով իրան ծածկող բթամիտ և բթացնող բռնավորություն է... Հռոմի պապի անսխալու-

¹⁸ «Մշակ», 1873, թ.40, էջ 3-4 :

¹⁹ Նույն տեղում:

թյան բռնավորությունն է...»²⁰: Այս մեջբերումը Սեբաստացուն տրված գնահատականի վերջին հատվածն է՝ ուղղված նրա հետևորդներին, իսկ ընդհանրապես «Մշակ»-ը հակադրում է նրան իր հաջորդներին, որոնք կոտորել են նրա մեծ, փառավոր անունը, վատ են վարվել նրա հիշատակի հետ. «Դու, որ փախչելով, փրկվելով օսմանյան բռնավորութենից և քո ժամանակի կղերի անբարոյականութենից, ամեն բան զոհեցիր քո ազգի իրավունքները ու ազատությունը պաշտպանելու համար, ի՞նչ են արել քո հետևորդները քեզ հետ...»:

Եզրակացություն: Ինչպես արդեն նշել ենք, Մխիթարյանների գործունեությունն այս տեսանկյունից գնահատելը 19-րդ դարի երկրորդ կեսին ծավալուն տեսք էր ստացել: Եվ ոչ միայն նրանց կաթոլիկության հարցն էր շոշափվում: Այսպես, Գ. Այվազովսկին հարցը դիտարկում էր մարդկային-բարոյական խնդիրների տեսանկյունից՝ փորձելով ցույց տալ, որ միաբանությունը Մխիթարից հետո անցել է բարոյականության վարընթաց ճանապարհ²¹: Մ. Նալբանդյանը և Լեոն հարցը դիտարկում են հասարակական-քաղաքական հոսանքների, նրանց գաղափարախոսության հաշվառմամբ. ինչպե՞ս կարող էր վանական հետադեմ ու պահպանողական միջավայրը արժեքներ ստեղծել: Այնուամենայնիվ, կրոնի հարցում Լեոն ավելի իրատես է, քան Այվազովսկին, Երիցյանը, Նալբանդյանը, «Մշակ-ը: «Մխիթարը կաթոլիկ էր, և վերջ, ու սա հանցանք չէ. ազգով՝ հայ, կրոնով՝ կաթոլիկ, հավատացյալ կաթոլիկը կարող է և լավ հայ լինել», - ձևակերպում է նա²²: Ինչպես կարելի է նկատել, Լեոն կաթոլիկությունը դիտում է իր ամբողջության մեջ՝ ուշադրություն չդարձնելով առանձին ապագգային դրսևորումների վրա, ինչպիսին, օրինակ, հասունյանականությունն էր:

Այսպիսով, «Մշակ»-ի հրապարակումը նոր բան չէր ավելացնում արդեն ասվածին, պարզապես շարունակում էր մնալ այն մտահոգությունների շրջանակում, որոնք արտահայտվել էին 19-րդ դարի 50-ական թվականներին: Կարծում ենք՝ նման ուշադրությունը կրոնական երևույթների նկատմամբ կարելի է բացատրել պետականություն չունենալու հանգամանքով: Եկեղեցին ստանձնել էր ժողովրդի առաջնորդի դերը. ազգի պահպանության, ազգային առաջադիմության, կրթության, լուսավորության, մշակույթի

²⁰ «Մշակ», 1873, թ.40, էջ 4 :

²¹ Մանրամասն տե՛ս Այվազովսկի Գ., Ուրուագիծ ոգույ և ընթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վենետկոյ, Փարիզ, 1857:

²² Մանրամասն տե՛ս Լեո, Հայկական տպագրություն, Թիֆլիս, 1901-1902:

զարգացման հարցերը ծանրացած էին եկեղեցու ուսերին, և պապական Հռոմի վարած քայքայիչ գործունեությունը, գերագահության ձգտումը թուլացնում էին Մայր եկեղեցու ազդեցությունը հայոց վրա հատկապես գաղթօջախներում, ազգի ներսում ստեղծում թշնամական հարաբերություններ, միմյանց դեմ պայքարող կուսակցություններ, ինչպես հասունյանների և հակահասունյանների կուսակցությունները: Վենետիկի Մխիթարյանները ևս ներքաշվեցին այդ պայքարի հորձանուտ և մասամբ տեղի տվեցին՝ բաժանվելով «երկուքի»:

Մյուս կարևոր հանգամանքն այն է, որ «Մշակ»-ի՝ Վենետիկի Մխիթարյաններին «ճշմարիտ, մոռեւանդ, խավար կաթոլիկներ» համարելու տեսակետը չի կարելի ընդունել հենց կրոնական հայեցակետից, որովհետև կաթոլիկություն ընդունելով հանդերձ՝ նրանք պահպանեցին իրենց հարաբերական ինքնուրույնությունը իրենց նպատակային գործունեության ճանապարհին: Պապական Հռոմի ազդեցության ուժեղացման պայմաններում էլ Վենետիկի Մխիթարյանները չեն արհամարհել հայ եկեղեցին, չեն ծավալել ազգը մասնատելու քայքայիչ գործունեություն, ճիշտ հակառակը, միշտ էլ հանդուրժողականության կոչեր են արել և գործնականում իրականացրել²³:

Եվ վերջապես, «Մշակ»-ի՝ Վենետիկի Մխիթարյաններին խավարամիտ համարելը, «հայությունը նոցա համար երկրորդական բան» լինելու տեսակետը, մեղմ ասած, առավել ևս ճիշտ չէ արդեն միաբանության գիտակրթական, մշակութային առումով: Թե՛ Վենետիկի, թե՛ Վիեննայի Մխիթարյանների ամենաարդյունավետ գործունեության շրջանը հենց 19-րդ դարն է: Այս դարում են ստեղծվում նրանց հայագիտական գլուխգործոցները, նրանց կողմից կազմակերպվում կրթական գործը, իրականացվում լեզուների ուսումնասիրություններ, կազմվում բառարաններ, մաքրվում գրաբարը, կանոնարկվում արևմտահայերենը, զարգացվում գեղարվեստական գրականությունը՝ եվրոպական գրականությանը համահունչ, հրատարակվում պարբերականներ և, որ ավելի կարևոր է, հայ պատմիչների երկերը՝ հայ մարդու մեջ ներարկելով հայրենասիրական հզոր ոգի, սնելով ազգային-ազատագ-

²³ Ասոյան Թ., Վենետիկի Մխիթարյանները և աշխարհաբարի հարցերը, Երևան, 2001, էջ 17, 27-28:

րական պայքարի գաղափարախոսությունը: Նրանց ստեղծածը գիտամշակութային խիզախում էր, նվաճում էր հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում²⁴:

«Մշակ»-ի հրապարակումը ուղղակի ժամանակի պատկերացումներով պայմանավորված կարծիք է, որը պատմականորեն չի արդարացվում:

**"MSHAK" NEWSPAPER'S REVIEW ABOUT THE MKHITARIANS OF VENICE
(to the 150th anniversary of the publication of "Mshak" newspaper)**

ASOYAN TATUL

*PhD in Philology, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Philology, GSU
e-mail: asoyan.60@ mail.ru*

"Mshak" newspaper occupies an important place in the history of the Armenian periodical press. It was published in Tiflis since 1872 under the editorship of a famous intellectual and public activist Grigor Artsruni. People with progressive views of the time worked for the newspaper. Many of Raffi's works were first published in this newspaper.

"Mshak" newspaper has touched a lot on social, cultural and national issues of public concern, evaluated them with new ideological approaches, provided information from different regions.

In 1873, in its 40th release, the newspaper referred to the activities of the Mkhitarian Congregation in Venice, related to some religious orientations. "Mshak" highly appreciated the Mkhitarians' activities but contrasted the initial and last (second half of the 19th century) periods of their activity, considering the unconcealed inclination of some members of the congregation to the Catholic Church. If Catholicism was initially a mask for the purpose of developing Armenian culture, later it became an essence.

The observations of "Mshak" about the activities of the Mkhitarian Congregation are analyzed in the article.

Keywords: "Mshak", Armenian periodical press, Grigor Artsruni, Raffi, Mkhitarian Congregation in Venice, Catholic Church, language.

²⁴ Տե՛ս, օրինակ, ՀՍՀ, հտ.7, Երևան, 1981: Սարգիսյան Բ., Երկհարերամեայ գրականական գործունեություն եւ նշանաւոր գործիչներ վենետիկոյ Մխիթարեան միաբանութեան, Վենետիկ, 1905:

ГАЗЕТА «МШАК» О ВЕНЕЦИАНСКИХ МХИТАРИСТАХ (По случаю 150-летия издания газеты «Мшак»)

АСОЯН ТАТУЛ

*Кандидат филологических наук, доцент
Декан филологического факультета ГГУ
электронная почта: asoyan.60@mail.ru*

Газета «Мшак» занимает важное место в истории армянской периодической печати. Она начала издаваться с 1872 года в Тифлисе, под редакцией известного интеллигента и общественного деятеля Григора Арцруни. В газете сотрудничали прогрессивные люди того времени. Именно в ней Раффи впервые опубликовал свои многочисленные произведения.

Газета «Мшак» освящала социальные, культурные и национальные проблемы, волновавшие общественность, давала им оценку применяя новые идеологические подходы, обеспечивала информацией из разных регионов.

Изданный в 1873 40-ой номер газеты коснулся деятельности Мхитарянского ордена в Венеции, связанной с некоторыми религиозными ориентациями.

«Мшак» высоко оценил деятельность Мхитарянцев, однако противопоставил начальный и последний (вторая половина XIX в.) периоды их деятельности, учитывая нескрываемую приверженность некоторых членов ордена к католической церкви. Если католицизм изначально был маской для развития армянской культуры, то в дальнейшем он стал сущностью.

В статье анализируются наблюдения «Мшака» о деятельности Мхитарянского ордена.

Ключевые слова: «Мшак», армянская периодическая печать, Григор Арцруни, Раффи, Мхитарянский орден в Венеции, католическая церковь, язык.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 08.09.2022թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 22.09.2022թ.: